

Fantasikartor

Kartor som allegori och moralisk satir

Begreppet "karta" är i våra dagar förknippat uteslutande med geografi eller åtminstone rumslighet, men så har det inte alltid varit. Det grekiska *chartes* och det latinska *charta* betydde ursprungligen "papyrus", senare "papper". Enligt Svenska Akademiens ordbok är den nutida innebörden belagd sedan 1642 och definieras sålunda:

Benämning på en i planet överförd, i enhetlig, förminskad skala gjord framställning av (del av) jordklotets yta eller stjärnhimmeln eller viss himlakropp; ofta om dylik framställning av (del av) jordklotets yta (fysisk karta eller konturkarta) med angivande av politiska gränser, stundom även åskådliggörande utbredningen av vissa företeelser, kulturförhållanden m.m.

Vi kartlägger topografi, naturresurser och mänskliga relationer. Men det finns annat. "Karta" används som metafor för vetenskapliga teorier, men också för att beskriva "kulturen", "språket" och "tänkan-det" (Turnbull 1989, s. 1). "Kartläggning" står för kunskapsinhämtande i allmänhet. SAOB ger den konkreta innebörden "upprätta en karta" men också en utvidgad: "Människohjärnans kartläggning" och en bildlig: "kartlägga kvinnonaturen".

I *History of Cartography*, det vetenskapliga standardverket, definieras kartor som "Grafiska framställningar som underlättar en rumslig förståelse av föremål, begrepp, villkor, processer eller händelser i människans värld" (Harley och Woodward 1987, s. xvi).

Där inryms också kartor över andra territorier än de geografiska, kartor över fantasins, själens och moralens territorier.

Fantasia Cartographica

Kartornas värld är stor men begränsad av "verkligheten". Fantasikartornas värld är oändlig. Den omfattar både imaginära, det vill säga icke-existerande världar, och faktiskt existerande länder i olika grad av förvandling och med olika stort inslag av fantasi (Ruitinga och Storms 2004).

Symboliska eller allegoriska kartor kan återge både verkliga eller imaginära platser och är sådana kartor som har en innebörd utöver den rent topografiska eller tematiska informationen i kartbilden. Här kommer vi att inskränka vi oss till sådana fall där allegorin är kartans huvudsyfte. Alla kartor avspeglar attityder och värderingar hos sina upphovsmän och det samhälle där de har tillkommit, och bär i den meningen på en innebörd utöver den avsedda.

Fram till 1700-talet måste vi räkna med att alla publicerade kartor hade en symbolisk innebörd som manifestation av maktanspråk eller som bärare av andra ideologiska budskap. Kartor som skulle vara enbart arbetsredskap trycktes inte utan mångfaldigades vid behov i handskrift.

Nära verkligheten men ändå i någon mening fantasikartor är de "mentala" eller "kognitiva" kartor av omvärlden som vi "har i huvudet", det vill säga de kartbilder som vi skapar oss genom våra sinnen och genom direkt upplevelse av omgivningen, "kartor" som styr våra handlingar starkare än den faktiskt existerande verkligheten, och som det därför gäller att känna till om man vill förstå tendenser i samtiden, till exempel migrationstrender (Gould och White 1986, Preface).

Karta öfver de stigar, landskaper, städer, vägar och floder m.m. emellan hvilka menniskan har att välja.

En annan typ kan man kalla resultatet av spatialisering i meningen ”rumslig framställning av icke-rumslig information” (<http://cartography.geog.uu.nl/students/dejongh/Inhoudsopgave.htm>). Ett exempel är den procedur som benämns ”mindmapping,” det vill säga en metod att strukturera sitt associationsmönster i kartliknande diagram (Buzan 2003), ett annat *Atlas of cyberspace* (http://www.cybergeography.org/atlas/info_maps.html).

Litterära fantasikartor

Geofiktion

Geofiktion

Traditionen

Traditionen

I Europa kan vi följa traditionen bakåt till den grekiska antiken och den fantastiska geografin. Exotiska folkslag tillskrevs märkliga egenskaper som betingades av klimatet i deras avlägsna hemländer, och de fick tjäna som moraliska föredömen eller skräckexempel.

Den litterära satirgenren som uppkallats efter kynikern Menippos (200-t. f.Kr.) har ofta topografiska inslag i form av "kosmiska" reseberättelser (Koppenfels 1981, s. 28ff). Syriern Lukianos från Samosata berättade till exempel en "Sann historia" om en färd till månen, startpunkten för genren av fantastiska resor.

Mattias Quad, Vocabulorum geographicorum.

Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, Das Reich der Liebe, Leipzig 1777.

Robert Sayer, Map or Chart of the Road of Love and Harbour of Marriage, 1748. British Library.

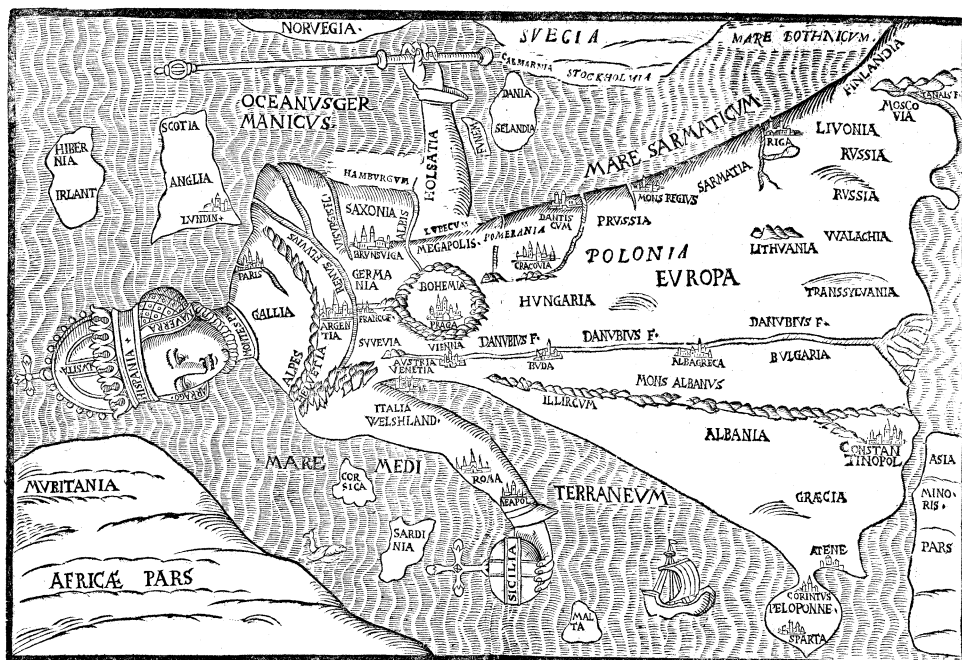
Pieter Van der Keere, Leo Belgicus, 1617.

Medeltida handskrifter i historiska, kosmologiska och teologiska ämnen är ofta illustrerade med schematiska världskartor, *mappaemundi*. De kunde fyllas med en mera detaljerad topografi, och dylika världskartor, med Jerusalem i centrum och Kristus som världshärskare, tjänade som kontemplationsobjekt i den klostermiljö där de tillkom, i andaktsböcker eller som altartavlor. Bekanta är den väldiga nu förstörda Ebstorfkartan (<http://www.landschaftsmuseum.de/Seiten/Museen/Ebstorf.htm>), Herefordkartan (<http://www.dac.neu.edu/english/kakelly/med/hereford.html>) och en liten psaltarhandskrift i British Library (<http://www.bl.uk/onlinegallery/features/mapmaker.html>), alla från sent 1200-tal. Här är världens utkanter befolkade med en skara monsterfolk, hämtade ur antika källor, och med namn som Blemmyer (huvudlösa kroppar med ansiktet på bröstkorgen) eller Skiapoder (skuggfotingar). De får gälla som Kains ättlingar, Guds fiender, tecken på Guds allmakt och nåd, kort sagt "den Andre" i hegeliansk mening, mot vilken den civiliserade kristne kan definiera sig (Friedman 1981, Wittkower 1942).

Antropomorfa och zoomorfa kartor

Symboliken i de medeltida världskartorna ligger i inramning och rekvisita. Men det finns ett märkligt exempel på att symboliken går in i själva kartbilden nämligen Opicinus de Canistris (1296–ca 1350). Han var klerk från Pavia och skrevare i den påvliga kurian i Avignon. I samband med sjukdom 1335 utarbetar han teckningar som är en kombination av teologiska diagram och antropomorfa kartor över Medelhavet efter mönster av portolankartor, det vill säga sjökort, där Afrika framställs som en kvinna, Europa som en man, ansikte mot ansikte, eller omvänt (Cod. Vat. Lat. 6435 fol. 77r, <http://www.jungeforschung.de/europa-bilder/canistris.htm>, Almagià 1944, s. 95–98 och Tab. XLVIII, Salomon 1936, Salomon 1953, Salomon 1962, Plessen 2003, s. 75–76).

Innebörden i Opicinus' kartor är allt annat än klar, och de har tolkats både som satir gentemot kyrkan och påvedömet (Wallis och Robinson 1987, s. 128), som schizofrena sjukdomshallucinationer och som försök att enligt nyplatonsk-augustinisk symbolteori genom bilder framställa

Een sköön och herlig Tafla uthi hwilken Europa then förste deelen i Werlden bliffuer uthi een Jungfrw lijknele affmålat. Heinrich Bünting, *Itinerarium Sacrae Scripturae*, thet är: Een reesebook öffuer then helighe Schrifft, Stockholm 1595.

något som inte går att framställa nämligen den transcendentala gudomliga sanningen, Guds mysterium, Guds osynlighet.*

Som satiriker fick han inga direkta efterföljare, men han ingår i en genre av antropomorfa och zoomorfa symboliska kartor vars storhetstid inföll under renässansen. Bekanta exempel är framställningen av Europa i skepnad av en drottning och Asien som den bevingade hästen Pegasus, båda i Heinrich Büntings *Itinerarium Sacrae Scripturae*, en "resehandbok" till den Heliga Skrift som gavs ut i svensk översättning 1588 och 1595, den första bok med kartor som trycktes i Sverige (Collijn 1932–33, s. 67–70, 205–209).

Förlaga till "drottningkartan" var ett kopparstick 1587 med anledning av förlovningen mellan kejsar Rudolf II och prinsessan Isabella av Spanien, en detaljrik och komplex hyllning till ätten Habsburg som Europas härskarinna med Spanien som det krönte huvudet och hjärtat i Böhmen (Plessen 2003, s. 114, Schönberger 1965).

Mest spridd av alla kartor i djurform var emellertid *Leo Belgicus*, där Nederländerna inklusive Belgien, som sedan 1556 tillhörde den spanska de-

len av habsburgska väldet, framställs som ett lejon. Den kom ut i en mängd varianter anpassade efter den politiska utvecklingen, de flesta under 1600-talet (Van der Heijden 1990).

En karta i människogestalt av säreget slag finns hos Olof Rudbeck den yngre. På en resa till Lappland 1695 passerade Rudbeck Älvkarleby och blev färdad över av en gammal man som kom honom att tänka på Charon, de dödas färjkarl i Vergilius' *Aeneiden*. Han finner också att Östersjöns kartbild liknar den gamle gubben, och det föranleder honom till vidlyftiga etymologiska och geografiska utläggningar i faderns anda om paralleller mellan svenska ortnamn och "karens" lemmar och redskap, till exempel Öland – "Borkholm" som likställs med den stång "bork" som han stakar båten med (Rudbeck 1701:36, <http://www.nykarlebyvyer.nu/SIDOR/KARTA/1701char.htm>).

På 1790-talet återuppstår den antropomorfa karikatyrkartan i England, till exempel *Geography bewitch'd* av Robert Dighton, en av samtidens många begåvade karikatyrister (<http://www.library.yale.edu/MapColl/oldsite/map/engr1794.gif>, <http://www.mapforum.com/02/dighton.htm>). De

Matthäus Seutter, *Accurata Utopiae Tabula*, ca 1730. Kungl. biblioteket.

ligger nära den genre av politiska skämtteckningar i form av kartor som uppstår senare, till exempel "Carte des états désunis d'Europe" utgiven i Liège 1864 (Gäfvert 2006, Gäfvert 2007). Populära var Joseph Goggins' karta över Europa 1870 som gavs ut på flera språk, även svenska, och Frederick W. Roses *Serio-Comic War Map*, en så kallad *Octopus map* som kom ut 1877 och sedan i flera versioner, bland annat på japanska 1904 (Gäfvert 2007).

Utopia-traditionen

Större spridning får symboliska, allegoriska och satiriska kartor först i och med renässansen och de geografiska upptäckterna, då nya länder och havsvidder öppnas för fantasin att befolka. Kartan som medium möter ett nytt intresse, inte minst genom de framväxande furstestaternas nyvunna insikter om möjligheten att med hjälp av kartor kontrollera sina territorier, inplantera ett nationalmedvetande hos invånarna och leda jordbruk och ekonomi från ett feodalt till ett kapitalistiskt system.

Den första publicerade fantasikartan föreställer ön Utopia och ingår i Thomas Mores *De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia* (Om den bästa statsförfattningen och om den nya ön Utopia), Louvain 1516, en satirisk reseberättelse om "Landet Ingenstans", idealstaten som den portugisiska berättaren säger sig ha upptäckt under en av sina resor med Amerigo Vespucci, och som av allt att döma är belägen i Nya Världen. Det är en perspektivbild i träsnitt över ön som enligt Mores beskrivning har formen av en människära, 200 miles bred och 500 miles i omkrets, mått som anspelar på England men i själva verket är geometriskt helt omöjliga att förena (Goodey 1970, s. 21). På 1590-talet publicerar atlasutgivaren Abraham Ortelius en karta över ett Utopia där han till Mores ortnamn, till exempel *Amaurotum* ("Dimmiga staden") med anspelning på London, lägger till städer som *Onhausen* ("utan hus"), *Nulleville* ("ingen stad") och floder som *Fischlos* ("utan fisk") och *Wasserlos* ("utan vatten") såsom man kan vänta sig i ett Landet Ingenstans (Kruyf-hooft 1982, Van den Broecke 2004).

Kartan som moralisk allegori

Thomas More var katolik och dog som martyr 1535. Hans *Utopia* pläderade för religionsfrihet, men de allegoriska kartornas första storhetstid sammanfaller med religionskrigens tid 1550–1650. Båda sidor använde allegorin i sin propaganda, och byggde på symboliken i begreppet ”världen”.

Den första allegoriska kartan med en uttalad tendens tillkom i reformerta kretsar under början av religionskriget i Frankrike. Den väldiga *Mappe-Monde Nouvelle papistique*, ”Ny papistisk världskarta” utgiven i Genève 1566 av Giovanni Battista Trento i träsnitt av Pierre Eskrich, framställer påvens tyranniska kontroll över människornas själar och är den skarpaste satir mot katolska kyrkan som tryckts i det kalvinistiska Genève (Reitinger 1996, 1999 [1], Lestringant 1989). Kartan visar ett jättelikt monstergap uppslukande vad som är en kombinerad världskarta och stadskarta över Rom enligt påvens motto *urbs et orbis*, ”staden och världen”, som visar hans anspråk på världsherravälde. Gravören utgår från en vision i Johannes Uppenbarelse där kyrkan framställs som en borg belägrad av sina fiender i form av eldsprutande djävlushuvuden i stället för de vindgudar som brukar ange väderstrecken. Topografiska element som Njutningsberget, Pultronslätten, Syndaskogen och Alrunedalen, avslöjar påvedömetets påstådda förfall, omoral, villolär och grymhet.

Ett mönsterbildande exempel på en satirisk karta är ”narrhuvudkartan” i träsnitt av Jean de Gourmont, Paris 1575 (Shirley 1983, s. 157–58 nr 134, Helgerson 2001), som visar en narr med bjältermössa där ansiktet består av världskartan ur Abraham Ortelius’ atlas *Theatrum Orbis Terrarum* 1570. Deviser som ”Känn dig själv”, ”Ett huvud som förtjänar laxativ”, ”Dårarnas antal är oändligt – Salomo” anspelar på världens dårskap. En ny version i kopparstick kom ut på 1590-talet med en hjärtformad världskarta (Shirley 1983, s. 189–90 nr 170, Mangani 1998, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b7710391q>) och samma deviser på latin, bland annat *O caput elleboro dignum* syftande på prustroten *Helleborus*, som troddes bota vansinne.

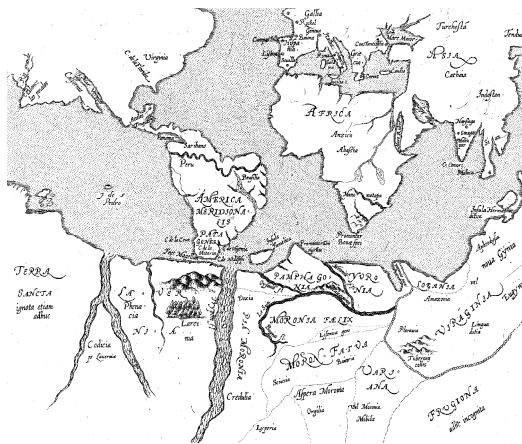
Mundus alter et idem

Thomas Mores *Utopia* fick många efterföljare, som gärna illustrerades med kartor (Gibson 1961,

Winter 1978). En av dem är *Mundus alter et idem* (”En annan värld och ändå densamma”) utgiven i London 1605 och med säkerhet tillskriven Joseph Hall (1574–1656) som var född kalvinist, senare blev moderat anglikan och biskop 1627. Det är Utopias motpol, en satir och dystopi där den europeiska civilisationens alla dårskaper och narraktigheter transformerats till geografiska landskap och politiska entiteter, där alla dumheter och laster tagit sig uttryck i konkreta statsförfattningar (Winter 1978, s. 45, Wands 1981).

Vi kommer till en väldig sydkontinent med *Crapulia* (”Drinkarlandet”), *Pamphagonia* (”Frosarlandet”), *Viraginia* (”Kvinnolandet”), *Moronia* (”Dårlandet”) och *Lavernia* (”Tjuvlandet”) med sina underindelningar, och i utkanten *Terra Sancta, ignota etiam adhuc*, ”Det ännu okända Heliga Landet”.

Hall tillämpar satirgenrens grundtes att befärma kunskap genom att ge en förvrängd bild av verkligheten, och speglar sin samtids mondana livsstil i fantasibilden av en till det absurda överdriven alternativvärld. Det moraliska avståndet mellan denna dårvärld och Utopias idealstat tar sig också uttryck i det geografiska avståndet mellan Nya världen och sydkontinenten. Satiren gisslar frosseriet vid de engelska och tyska hoven, den franska ombytligheten, det litterära plagierandet, kyrkans hyckleri och inkvisitionens grymhet med talrika anspelningar på den antika mytologin.

Mundus alter et idem, 1605.

fräck bonde som disputerade med Salomo enligt en medeltida folkbok och som brukar avbildas med grova drag som en symbol för "bondlurken" i kyrkmålningar och tidiga tryck (Ridder 2002).

Men det finns också ansatser till social kritik av de högre stånden. Ett huvudtema är måttlösheten i seder, mat- och dryckesvanor och klädedräkt. Här ligger kungariket *Barocco* mellan *Superbia* ("Övermodet") och *Mammonia* ("Rikedom") och innehåller anspelningar på det överdrivna kläddmodet.

Homanns båda upplagor har en kartusch som är krönt av en moderniserad variant av Bacchus' triumftåg i form av en bredbent junker i hatt med plymer, inspirerad av ett bildmotiv i det samtida måleriet med doktor Faustus ridande på en tunna. En annan kartuschfigur är en kock som serverar en nybakad pastej, hämtad från en serie månadsbilder av Joachim von Sandrart (Reitinger 2004, s. 316). Seutters upplaga 1730 ersatte dem med nya kartuschfigurer som förebådar Hogarths moraliska kritik av "perukadelns" liderlighet, visserligen upplyft i den gudomliga sfären genom närvaron av den tronande Bacchus.

Barockens skrattekultur

Kartan utgör ett vittnesbörd om en barockens skrattekultur, som annars döljs bakom den representativa "hovkonsten" där ära, patos och pompa anger tonen. Här finns en lust att uttrycka sig i bild som inrymmer både stilistisk förfining och karikatymässig överdrift. Måltavlor är den tilltagande splittringen i samhället, den sociala orättvisan, tvånget att uppehålla skenet, böjelsen för självbedrägeri. Den fortsätter traditionen från Erasmus' *Dårskapens lov*, Sebastian Brants *Narrskippet* och narrhuvudkartorna.

Stora Skälms-Landets Geographiska beskrifning

Det är inte känt att Schnebelins bok skulle ha översatts till något annat språk, men det finns en version i bearbetning på svenska. Upphovsmanen Carl Nyrén (1726–1789) var soldatson från Östergötland och hans kombination av en ekonomisk, naturalhistorisk och prästerlig karriär har nog bara varit möjlig under frihetstiden. Han

La Cuccagna eller Schlaraffenland.

disputerade i Lund, var en tid direktör hos Jonas Alströmer i Alingsås, studerade hos Linné, blev lektor i Linköping och slutligen prost i Kuddby på Vikbolandet. Han var också flitig som översättare, bland annat av åtskilliga verk av den tyske satirikern Gottlieb Wilhelm Rabener, den "tyske Swift". Av Fredrik Böök fick han epitetet "Chrounschough under frihetstiden" (Böök 1922, s. 11–54) men hans ättling John Landquist kallade honom en "Framtidsprofet på frihetstiden" (Landquist 1974).

Den här aktuella boken är anonymt utgiven och bär titeln *Mappa Geographica Scelestinae, eller Stora Skälms-Landets Geographiska beskrifning*. – Stockholm: Johan Georg Lange, 1786 [dvs. 1789].

Den tillhörande *Land-Charta över Stora Skälms-Landet med nästgränsande Orter, författad av ett luftseglande Sällskap 1785*, graverades 1788 av Johan Lorens Caton. Den är inte lika yppig som den tyska förebilden, och mindre omsorgsfull i detaljerna. Kartuschen är inte lika uppenbart satirisk som förlagan, utan fylld av mytologins rekvisita av snäckor, hästar, keruber och sjöodjur, men kompositionen är oskön, och en av keruberna som störtar ned med bräckta vingar och ormstjärt skall säkerligen antyda att den ståtliga ramen inte är riktigt allvarligt menad.

Boken var avsedd som en humoristisk satir i Swifts och Holbergs anda. Ludvig Holbergs *Nicolai Klimii Iter subterraneum*, 1741, om Niels Klims underjordiska resa, är en klassiker inom den utopiska reseberättelsen, men Nyréns bok fick dåligt eftermäle: "den tråkigaste bok som finnes i den svenska vitterheten" (Böök 1922, s. 12). Tråkigheten beror dock till stor del på förlagan, som Nyrén har utvidgat betydligt, inte utan humoristisk talang (Bäärnhielm 1998, Bäärnhielm 2004).

Ramhandlingen har Nyrén säkert hittat på själv. Det är en kort men underhållande science-fiction-berättelse i 1700-talsdräkt om en ballongfärd, utförd av "et lärdt sällskap, bestående af en Astronom, en Geograph, en Physicus, en Natural-Historicus, en Secreterare, en Landtmätare och en Ritare; med tilräckeliga instrumenter, och betjening af Snickare, Timmerman och Segelsömmare, som ock förstod konsten att handtera Gummi Elasticum" och som "uppseglade ifrån Ösmo Klockaregård på Söder-Törn, den 30 Augusti kl. 6 om morgonen i förledit år, sedan de sommaren förut legat i en Bondegård der brede-

wid, och arbetat incognito på en Aerostatisk Luft-machine."

Här befinner sig Nyrén i den tekniska och vetenskapliga frontlinjen. Ballongflygarkonsten var nyligen uppfunnen; bröderna Montgolfier hade gjort sin första tur 1783 och en ballonguppstigning hade skett i Stockholm i september 1784.

Färden går mot öster; det går raskt undan, på fjärde dagen styr man ut över Stilla Havet, där Gullivers resa till Laputa utspelade sig, passerar en orkan, som innebär ett hopp in i en "parallell-värld" och landar på en okänd kontinent. Det nya landet visar sig stämma med en medhavd karta från "Homanske verkstaden i Nürnberg" och segelsömmaren finner i sin kista "en gammal tysk bok ... med Titel: *Erklärung der wunderseltsamen Land-Charten Utopiae*". På så sätt anger Nyrén sin förlaga.

Utförligt, och matematiskt korrekt, redogörs för den symboliska betydelsen av landets belägenhet mellan 360 och 540 graders longitud, innebärande ett extra halvvarv "utanpå" jordens omkrets om 360 grader: "detta Stora Skälmslandet är at anse såsom en kappa eller öfvertåg på den redan bebodde werldsdel, utur hwilken hwar och en genom et enda steg kan komma in i Scelestina, men har icke så lätt att komma derifrån".

Beskrivningen av de olika länderna är grundad på Schnebelin men mycket utökad. De betydliga tilläggen, som också återfinns på kartan, är Skrymtare-landets halvö, *Chersonesus Hypocritica*, varmed åsyftas Kyrkostaten, ön Blåkulla i *Mare inferum* i väster, några av provinserna i *Lusorien*, Spel-landet, där den nutida läsaren med viss förvåning finner att Teater, Musik och Barnspel räknas som laster, och att Riddarespel omfattar sådant som vi kallar idrott: kapplöpning, brottni-
ning, boxning men också bärsärkagång och tuppfäktni-
ning.

Den galanta geografin

Moraliska kartor av ett mildare kynne finner vi i de framställningarna av kärlekens landskap, som går tillbaka till de höviska riddarromanerna där ynglingen följer livets flod för att uppnå kärlekens trädgård.

Den galanta geografin i Frankrike är knuten till den litterära riktning som kallades den

preciosa och som florerade i salongerna under 1600-talet, då kartläggning av relationer blev ett huvudintresse efter påfrestningarna under frondens inbördeskrig 1648–53. Preciöserna var ett slags tidigt avantgarde, ett alternativsamhälle där ett fritt förhållande mellan könen förespråkades.

Kartografin hade genom de geografiska upptäckterna fått en auktoritet som gjorde den till en modell för beskrivning av varjehandas svårförståeliga fenomen. De allegoriska kartornas styrka är deras förmåga att förvandla mentala tillstånd till platser på en karta, enligt Jean Piagets tes att rumslighet är fundamental för vårt medvetande och vår förståelse (Turnbull 1989, s. 1). På en allegorisk karta kunde icke-materiella element i den moraliska världen placeras ut och ställas i relation till varandra. Den använde samma teckenspråk och samma grafiska uttryck som de geografiska kartorna, eftersom de ofta härrörde från samma tryckeri. Relationen mellan dem var dock mera komplex än vad som först synes. I både geografisk och litterär kartografi spelade den kristna världsbilden en viktig roll långt in på 1700-talet. "Världen" utgjorde ändamålet för Guds skapelse, platsen för människans prövning och symbolen för livets förgänglighet (Reitinger 1999 [1], s. 29; 1999 (2), s. 112).

Den mest framgångsrika av de "galanta" kartorna är *Carte du Tendre* i Madeleine de Scudérys roman *Clélie* 1654, som handlar om en hjältinna från Roms krig mot etruskerna. Den visar ett kärlekens land, som genomlöps av Bøjelsens flod från den Nyvaknade Vänskapen till Äktenskapets utforskade territorier, och där det gäller att hålla medelvägen mellan Förnuftets sida som kan leda till Likgiltighetens träsk och Hjärtats sida som vetter mot Fiendskapens hav.

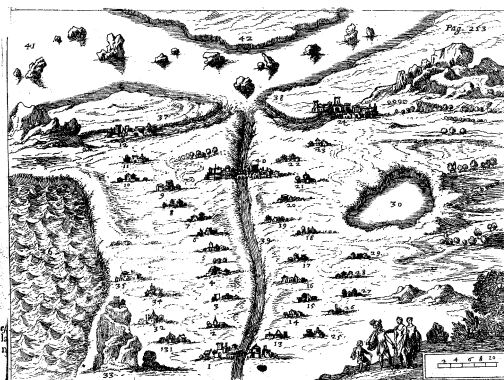
"Vänskap" är idag ofta detsamma som "broderskap" inom en snarast maskulin referensram. För Madeleine de Scudéry, en ensamstående kvinna utan förmögenhet som måste leva på sin penna, innebar det i stället en möjlighet att alliera sig med inflytelserika män ur kultureliten utan att behöva ingå en förbindelse som kunde skada hennes anseende. *Carte de Tendre* erbjöd inte i första hand en mötesplats för nya relationer utan snarare en trygg bakgrund för ett nätverk av redan etablerade kontakter (Reitinger 1999 [2], s. 112). Den blev utgångspunkten för en polemik om förhållandet mellan sexualitet och äktenskap,

där allegoriska kartor kom till riklig användning.

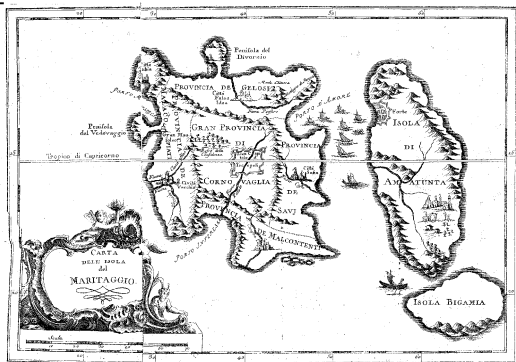
Madeleine de Scudérys kärlekslandskap låg på land omgivet av farofyllda vatten. Längre fram blir det i allt högre grad ett vattenområde. En *Carte du chemin d'amour* i *Le Mercure Galant* 1684 av en anonym upphovskvinna, handlar om sociala omständigheter, socialt erkännande och status. Bara när detta är tillgodosett kan vänskap utvecklas till kärlek (Reitinger 1999 [2], s. 114).

1699 och senare gav journalisten Eustache Le Noble ut en serie romaner i fashionabel miljö under titeln *Promenades*, bland annat en satir över äktenskapet: *Carte de l'isle du mariage*, 1705. Den inspirerade till en yppigt dekorerad karta 1734, där äktenskapet framställs som en odysse genom en arkipelag av stridigheter. Otrohetens borg *Cocuage* härskar på huvudön omgiven av öar med goda och onda stadier i människans liv. Ålderdomen ger fast mark under fötterna så länge man håller sig till grundvärden som Behag – Njutning *Plaisir* och Frihet *Liberté*. (Reitinger 1999 [2], s. 117). Den italienska versionen *Carta dell'Isola del Maritaggio* 1765 är mera sparsmakad. Huvudön med de Kloka, de Missnöjda, de Omaka, de Svartsjuka och de Behornade i Getabocksstaden *Ircopoli* ligger i krig med Kärleksön *Isola di Amatunta* medan *Isola di Bigamia* är besatt av muslimerna och förbjuden att besöka.

I sextonhundratalets Frankrike hade kärlek och vänskap setts som besläktade, men kärlek och äktenskap som oförenliga. Le Nobles skrift var en illusionslös satir gentemot möjligheten att förena dem. I sjuttonhundratalets England blev

Carte de Tendre. Ur en italiensk översättning av M. de Scudérys roman *Clélie*, Venedig 1655. Kungl. biblioteket.

Eustache Le Noble, Carta dell'Isola del Maritaggio, 1765. Kungl. biblioteket.

kärleken inom äktenskapet ett huvudämne. *Map or Chart of the Road of Love and Harbour of Marriage* 1748 av Robert Sayer är ett sjökort i rokokostil för navigationen på livets hav. Resenären kommer från *Sea of Common Life* genom *Blindman's Strait* in i en fjord bestående av en yttre del *Road of Love* och sedan genom *Fruition Strait* in till *Harbour of Marriage*, som antingen slutar i *Felicity Harbour* och *Land of Promise* eller i *Outlet of Death* och *Lake of Rest* (Reitinger 1999[2], s. 121). Här är äktenskapet ett alternativ till religiös frälsning, i Joseph Johnsons *New Map of the Land of Matrimony* 1772 är fromheten en förutsättning för ett harmoniskt äktenskap (Reitinger 1999 [2], s. 123).

Vid ingången till den moderna epoken möter vi den ironiska kartan över "honungsmånen" (*Plan de la lune de miel*) "Påträffad bland salig Mademoiselle de Scudéry's teckningar" av pseudonymen Bertalls 1845, en illustration. till Balzacs *Petites misères de la vie conjugale* och ett av de märkligare bidragen till selenografins historia. Jorden kastar en hotande skugga, till vänster ligger "Självkärlekens berg" (*Montagnes de l'amour propre*), till höger "Bitterhavet" (*L'amer*). Nedtill ett *Partie inexplorée*, ett oupptäckt ännu ej defloreerat område. Centrum upptas av den äktenskapliga sängen med förhängen, anspelande på Balzacs slutsats att "sängen är hela äktenskapet".

Kärleks- och äktenskapskartor kommer fram ända intill början av 1900-talet. Men den allegoriska kartläggningen av känslor och relationer blev alltmer vulgariserad (några exempel: Feller 1988). Den var förknippad med en traditionell livsstil och en viktorsk moral som förlorade sin drag-

ningskraft inför moderna värden som personlig frihet och oberoende. De gemensamma erfarenheter, som den allegoriska kartan gav uttryck åt, ersattes av statistiska kartor och befolkningspyramider. Allegorin hade förlorat sin förmåga att ge moralisk ledning. Andra sätt att dokumentera den immateriella världen, som experimentalpsykologi och psykoanalys, skulle fylla det tomrum som den allegoriska kartan lämnade efter sig.

Nyligen gjordes ett försök att återuppliva den i form av *Tillvarons atlas* (Swaaij 2000), som fick många lovord för de vackra kartorna men blev mera omilt bedömd vad gällde de tillhörande psykologiska texterna (Det nederländska originalet kan ses på: <http://www.worldofexperience.com> – se också den besläktade <http://www.landscapesoflove.com>). Man får intrycket att idén om en kartläggning av själens landskap möts av skepsis för att inte säga ovilja, om ambitionerna går utöver sällskapsnöjet. Och så har det kanske alltid varit.

Ovanstående text ingår i *Kartan i forskningens tjänst*, redigerad av Lars-Erik Edlund, Ann-Sofie Gräslund och Birgitta Svensson. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, under utgivning.

LITTERATUR

- Almagià, Roberto. 1944. *Planisferi carte nautiche e affini dal secol 14 al 17 esistenti nella Bibliotheca apostolica vaticana*. Monumenta cartographica Vaticana 1. Citta del Vaticano.
- Bonacker, W. 1950. "The Egyptian 'Book of the Two Ways'"; *Imago mundi* (Lymgne) 7, s. 5–17.
- Broecke, M. van den. 2004. "De Utopia kaart van Ortelius"; *Caert-Thresoor* (Alphen aan den Rijn) 23 nr 4, s. 89–93.
- Bäärnhjelm, G. 1998. "Från Venerianske Republiken till World Wide Web: 'Frihetstidens Chrounschoug' och den moraliska kartografin"; i A. Burius, *Några hyll(nings)centimeter: festskrift till Folke Sandgren*. Stockholm, s. 185–203.
- Bäärnhjelm, G. 2004. "Resan till Stora Skälmslandet och ett geografiskt instrument från 1700-talet"; *Kart- & bildteknik* 2004 nr 4, s. 24–27.
- Böök, Fredrik. 1922. *Svensk vardag*. Stockholm.
- Collijn, Isak. 1932–33. *Sveriges bibliografi intill år 1600*. 3, 1583–1599. Uppsala.
- Feller, S. 1988. "Betrothal Bay' unearthed"; *The Map Collector* (Tring, Herts.) 43:54.
- Feller, S. 1988. "Cupid's dart again"; *The Map Collector* (Tring, Herts.) 44:54.
- Friedman, John B. 1981. *The monstrous races in medieval art and thought*. Cambridge, Mass.
- Gibson, Reginald W. 1961. *St. Thomas More: a preliminary bibliography of his works and of Moreana to the year 1750: With a bibliography of Utopiana*. New Haven.
- Goodey, B. R. 1970. "Mapping 'Utopia'"; *The Geographical Review* (New York) 60, s. 15–30.
- Gould, Peter och Rodney White. 1986. *Mental maps*, 2. ed. London.
- Gäfvart, B. 2006. "Humoristiska kartor med politisk udd"; i G. Bäärnhjelm, *Landet under dina ögon*, s. 50–55. Stockholm.
- Gäfvart, B. 2007. "Humoristiska kartor med politisk udd"; *Kart- & bildteknik* 2007 nr 2 s. 15–21.
- Harley, John Brian och David Woodward. 1987. *History of cartography. Vol. 1. Cartography in prehistoric, ancient and medieval Europe and the Mediterranean*. Chicago.
- Harley, John Brian och David Woodward. 1994. *History of cartography. Vol. 2:2, Cartography in the traditional East and Southeast Asian societies*. Chicago.
- Heijden, H. A. M. van der. 1990. *Leo Belgicus: an illustrated and annotated carto-bibliography*. Alphen aan den Rijn.
- Helgeson, R. 2001. "The folly of maps and modernity"; i A. Gordon och B. Klein, *Literature, mapping, and the politics of space in early modern Britain*, s. 241–262. Cambridge.
- Hill, Gillian. 1978. *Cartographical curiosities*. London: British Library.
- von Koppenfels, W. 1981. "Mundus alter et idem: Utopiefiktion und menippeische Satire"; *Poetica: Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft* (Amsterdam) 13, s. 16–66.
- Kruijthoof, C. 1982. "A recent discovery: Utopia by Abraham Ortelius"; *Map Collector* 16, s. 10–14.
- Landquist, J. 1974. "Framtidsprofet på frihetstiden"; *Svensk litteraturtidskrift* 37 häfte 3, s. 5–14.
- Lestringant, F. 1989. "Une cartographie iconoclaste: 'La mappemonde nouvelle papistique' de Pierre Eskrich et Jean-Baptiste Trento (1566–1567)"; i M. Pelletier, *Géographie du monde au Moyen Âge et à la Renaissance*, s. 99–120. Paris.
- Mangani, G. 1998. "Abraham Ortelius and the hermetic meaning of the cordiform projection"; *Imago Mundi* (Lymgne) 50, s. 59–83.
- Manguel, Alberto och Gianni Guadalupi. 1999. *Dictionary of Imaginary Places*. London.
- Needham, Joseph. 1959. *Science and civilisation in China. Vol. 3. Mathematics and the sciences of the heavens and the earth*. Cambridge.
- von Plessen, Marie-Louise (utg.). 2003. *Idee Europa: Entwürfe zum "Ewigen Frieden"*. Berlin.
- Post, Jeremiah B. 1973. *An Atlas of Fantasy*. Baltimore.
- Reitingen, F. 1996. "Kampf um Rom: Von der Befreiung sinnorientierten Denkens im kartographischen Raum am Beispiel einer Weltkarte des Papismus aus der Zeit der französischen Religionskriege"; i G. Pochat och B. Wagner *Utopie: Gesellschaftsformen – Künstlerträume*, s. 100–140. Graz.
- Reitingen, F. 1999 (1). "Discovering the moral world: Early forms of map allegory"; *Mercator's World* (Telford) July/August 1999, s. 24–31.
- Reitingen, F. 1999 (2). "Mapping relationships: Allegory, gender and the cartographical image in eighteenth-century France and England"; *Imago Mundi* (Lymgne) 51, s. 106–130.
- Reitingen, Franz (utg.). 2004. *Johann Andreas Schnebelins Erklärung der Wunder-seltzamen Land-Charten Utopiae aus dem Jahr 1694*. Bad Langensalza.
- Ridder, Iris. 2002. *Der Schwedische Markolf*. Tübingen och Basel.
- Rudbeck, Olof, d.y. 1701. *Nora Samolad eller Laponia illustrata*. Uppsala.
- Ruitinga, L. och M. Storms. 2004. "Fantasia Cartographica: een fantastische wereld in kaart gebracht"; *Caert-Thresoor* (Alphen aan den Rijn) 23 nr 4, s. 83–88.
- Salomon, Richard. 1936. *Opicinus de Canistris: Weltbild und Bekenntnisse eines avignonischen Klerikers des 14. Jahrhunderts*. London.
- Salomon, R. 1953. "A newly discovered manuscript of Opicinus de Canistris"; *Journal of the Warburg and Courtauld institutes* (London), 16, s. 45–57.
- Salomon, R. 1962. "Aftermath to Opicinus de Canistris"; *Journal of the Warburg and Courtauld institutes* (London), 256, s. 137–146.
- Schönberger, A. 1965. "Die 'Weltallschale' Kaiser Rudolfs II"; i K. Martin, *Studien zur Geschichte der europäischen Plastik*, s. 253–262. München.
- Shirley, Rodney W. 1983. *The mapping of the world: early printed world maps 1472–1700*. London.
- Swaaij, Louise van. 2000. *Tillvarns atlas*. Stockholm.
- Turnbull, David. 1989. *Maps are territories: science is an atlas*. Geelong, Vic.
- Wallis, Helen M. och Arthur H. Robinson (utg.). 1987. *Cartographical innovations: an international handbook of mapping terms to 1900*. Tring, Herts.
- Wands, John M (utg.). 1981. *Another world and yet the same: bishop Joseph Hall's Mundus alter et idem*. New Haven.
- Winter, Michael. 1978. *Compendium utopiarum*. Stuttgart.
- Wittkower, R. 1942. "Marvels of the East. A Study in the History of Monsters"; *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (London) 5, s. 159–197.